

*LUCIDA
INTERVALLA*

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

BR. 39

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2010.

Lucida intervalla – Prilozi Odeljenja za klasične nauke
Periodično izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu
ISSN 1450-6645
Izlazi jedanput godišnje

Uredništvo

Marjanca Pakiž (gl. i odg. urednik),
Aleksandar Loma, Vojin Nedeljković, Boris Pendelj,
Divna Soleil, Dragana Dimitrijević,
Dejan Matic (Najmingen, Holandija),
Daniel Marković (Sinsinati, SAD)

Prelom

Svetislav Bajić

Adresa

Čika-Ljubina 18-20, 1000 Beograd
tel. +381 11 2639 628

Žiro račun

840-1614666-19, s pozivom na broj 0302

Na osnovu mišljenja Ministarstva nauke
(413-00-1080/2002-01)
ova publikacija oslobođena je plaćanja opšteg poreza na
promet, shodno čl. 11 st. 7 Zakona o porezu na promet.

Izdavanje ovog broja finansijski je podržalo
Ministarstvo vera Republike Srbije

Dragana Dimitrijević

Filozofski fakultet, Beograd

Besednikov glas u rimskoj retorskoj teoriji¹

Apstrakt. Osnovno antičko gledište jeste da izvođenje besede mora da bude potpomognuto „pravom“ emocijom. Prema toj ideji, besednikov glas kao važan element izvođenja besede mora da deluje iskreno i prikladno. Cilj ovog rada je da razmotri ulogu i svojstva glasa u okviru rimske retorske teorije.

Ključne reči: besednikov glas, Ciceron, Kvintilijan, rimska retorska teorija

Abstract. The basic ancient view is that rhetorical delivery must be sustained by 'natural' emotion. According to that conception, an orator's voice as an important element of delivery must seem sincere and appropriate. The aim of this paper is to discuss the role and the qualities of voice in the Roman rhetorical theory.

Key words: orator's voice, Cicero, Quintilian, Roman rhetorical theory

Prema nekim lingvističkim tipologijama, kvalitativna svojstva glasa ubrajaju se u parajezička obeležja komunikacije², a ima i autora koji ovo komunikacijsko sredstvo, tj. jedan njegov segment, svrstavaju u vanlingvistički domen³. Lingvisti su već uočili brojne manjkavosti ovakvih, često isuviše pojednostavljenih, šema, pa se može reći da se u lingvističkoj nauci i dalje traga za prihvatljivijim terminološkim određenjima datog elementa komunikacije. Lajons, na primer, priznaje da su termini *paralingvistika* i *parajezik* neprecizni, ili čak logički nedosledni, ali da do sada nije pronađena bolja alternativa⁴. Ovaj rad ima za cilj da istraži koju su ulogu i značaj kvalitativna i kvantitativna obeležja glasa imala u rimskoj retorskoj teoriji.

Budući da rimska retorska teorija predstavlja gotovo prirodan nastavak grčke helenističke i aristotelovske tradicije, prvo ćemo izložiti koje je mesto bilo dodeljeno usmenom izvođenju besede, te različitim svojstvima glasa kao njegovom delu, u okviru grčke retorike.

1 Jednu verziju ovog rada izložila sam na konferenciji *Glas*, održanoj 29-30. marta 2007. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu.

2 Vidi Trask 2004, 223-24; Kristal 1999, 255.

3 Vidi Lyons 1977, 58. S druge strane, treba reći da Lajons smatra da npr. jačina i visina glasa spadaju u paralingvistička sredstva, vidi Lyons 1977, 61, 64-65.

4 Vidi Lyons 1977, 64. O ovome vidi i Radovanović 2003, 104.

Na početku, treba naglasiti da je, koliko znamo, Aristotel prvi autor jednog retorskog priručnika, koji uputstva za besednike nije grupisao prema delovima besede, kao što je to nalagala dotadašnja praksa, već je akcenat stavio na besednikove zadatke (grč. ἔργα τοῦ ῥήτορος), važne za svaki deo besede – iznalaženje teme (grč. εὕρεσις, lat. *inventio*), raspored građe (grč. τάξις, lat. *dispositio*), stil (grč. λέξις, lat. *elocutio*)⁵. Aristotel je usmeno izvođenje besede posmatrao u okviru razmatranja o stilu⁶. On je, takođe, detaljno izložio atehničke elemente ubeđivanja – λόγος, ἦθος, πάθος, te pažljivo opisao različite emocije i karaktere⁷. Zna se da se Aristotelov učenik Teofrast detaljnije pozabavio usmenim izvođenjem besede. Diogen Laertije svedoči da je Teofrast napisao jedno delo o ovom elementu besedništva⁸, kao i da je posle njega zanemareno istraživanje emocija i karaktera u okviru retorske teorije, ali ne može se pouzdano kazati, kako je primetio Sonkovski, da li je na ovakav razvoj grčke retorske teorije presudan uticaj imao upravo Teofrast, ili objašnjenje treba tražiti na drugoj strani⁹. Naime, čini se da su stoičari, sledeći Teofrasta, uvrstili izvođenje među osnovne govornikove dužnosti¹⁰, kao i da su potisnuli bavljenje emocijama i karakterima, što je bilo u skladu sa njihovim učenjem, koje se protivilo izazivanju emocija¹¹.

Imamo svedočanstva da su u drugoj polovini II veka p.n.e. u Rimu već postojali retorski priručnici napisani na latinskom jeziku, koji su se gotovo izvesno u velikoj meri oslanjali na svoje grčke predloške. Kako bismo utvrdili kakvu je ulogu imao besednikov glas u rimskoj retorskoj teoriji, osvrnućemo se na tri retorska priručnika, idući hronološkim redom.

Prvi sačuvani izdanak rimske retorske teorije jeste *Retorika za Herenija* (*Rhetorica ad Herennium*), napisana najverovatnije osamdesetih godina I veka p.n.e. U ovom retorskom priručniku, koji je dugo, ali, kako se danas smatra, neosnovano, pripisivan Ciceronu, usmenom izvođenju besede (*pronuntiatio*) posvećena je velika pažnja. Izlaganje o usmenom izvođenju počinje sledećim rečima: „Mnogi kažu da je usmeno izvođenje od najveće koristi za govornika i da ono ima najveću moć ubeđivanja. Mi,

5 Vidi Sonkowsky 1959, 258. Aristotel je usmeno izvođenje besede posmatrao u okviru razmatranja o stilu (*Rhet.* 1403b15-22).

6 Arist. *Rhet.* 1403b15-22.

7 Arist. *Rhet.* 1378a31-1388b30; 1388b31-1391b7.

8 Diog. Laert. 5.48; Sonkowsky 1959, 267-8.

9 Sonkowsky 1959, 268.

10 Diog. Laert. 7.43.

11 Vidi Solmsen 1941, 178.

pak, ne možemo lako da kažemo koja je od pet osnovnih stvari u besedništvu najmoćnija, ali spremno potvrđujemo da je usmeno izvođenje od izuzetne koristi¹². Nepoznati autor dalje kaže da, pošto navodno to niko nije učinio pre njega, i pošto se radi o vrlo važnom pitanju, stvar treba detaljnije razmotriti¹³.

O značaju koji je pridavan usmenom izvođenju besede svedoče i sledeća tri primera koja Ciceron i Kvintilijan navode u svojim retorskim priručnicima.

Pedesetih godina I veka p.n.e., tridesetak godina posle nastanka dela *Rhetorica ad Herennium*, Ciceron u svom znamenitom delu *O govorniku* (*De Oratore*), jedinom sačuvanom antičkom retorskom priručniku napisanom u dijaloškoj formi, navodi tri anegdote u okviru izlaganja o izvođenju besede (*actio*)¹⁴.

Ciceron prvo iznosi dve pripovesti vezane za dva najslavnija grčka govornika. Priča se da je Demosten, kada su ga upitali šta smatra da je najvažnije u besedničkom umeću, rekao da usmenom izvođenju dodeljuje prvo, drugo i treće mesto¹⁵. Ciceron zatim pripoveda kako je glavni Demostenov rival, Eshin, pošto je kao izgnanik iz Atine došao na Rodos, besedio i svoju i Demostenovu besedu, te kako se okupljeni narod divio njegovom besedničkom umeću. Eshin je, prema tradiciji, tom prilikom rekao da bi se oni još više divili da su mogli da čuju kako sam Demosten govori svoju besedu¹⁶. Na kraju izlaganja o izvođenju besede Ciceron iznosi još jednu anegdotu, ovog puta vezanu za slavnog rimskog besednika i političara, Gaja Graha, koji je živeo u II veku p.n.e. Naime, pričalo se da je Grah, dok je besedio, uvek iza sebe skrivao veštog frulaša, koji bi ga zvukom frule bilo bodrio, bilo smirivao¹⁷.

Krajem I veka n.e. u retorskom priručniku *Obrazovanje govornika* (*Institutio Oratoria*) Kvintilijan gotovo istim rečima iznosi sve tri pripovesti¹⁸, s tim što dodaje da i Ciceron, najveći autoritet u rimskom besedništvu, smatra kako izvođenje u besedništvu ima najvažniju ulogu.

12 Svi citirani odeljci iz dela *Rhetorica ad Herennium* navedeni su u mom prevodu. Citirani odeljak u latinskom originalu glasi: *Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse et ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmaverimus* (*Rhet. Her.* 3.19).

13 *Rhet. Her.* 3.19f.

14 Sve tri anegdote stoje na kraju ovog dela.

15 Cic. *De Orat.* 3.213.

16 *Ibid.*

17 Cic. *De Orat.* 3.225.

18 Quint. *Inst.* 11.3.6-7; 1.10.27.

Za našu temu posebno je važna poslednja anegdota, koja govori o tome koliki su značaj rimski besednici pridavali usmenom izvođenju u II i I veku p.n.e., dok je još rimska retorika bila gotovo sasvim u senci grčke retorske tradicije.

Sada se vraćamo najstarijem rimskom retorskom priručniku, *Retorici za Herenija*. Prema autoru ovog priručnika, usmeno izvođenje (*pronuntiatio*) sastoji se od određenog svojstva glasa (*vocis figura*) i odgovarajuće kretnje tela (*corporis motus*)¹⁹. Kako se smatra, ova podela preuzeta je iz grčke, helenističke retorske teorije. Potom, svojstva glasa jesu: jačina (*magnitudo*), postojanost (*firmitudo*) i raspon (*mollitudo*)²⁰. Za razliku od jačine glasa, koja je prvenstveno uslovljena prirodnim predispozicijama²¹, njegova postojanost²² i elastičnost mogu se vežbati, poboljšati i očuvati usvajanjem određenih retorskih pravila²³.

Uputstva za postojanost glasa su sledeća: „Postojanost glasa najbolje ćemo sačuvati, ako na početku budemo besedili mirnim i prigušenim glasom... Potom, treba prekinuti korišćenje punog glasa, i preći na razgovorni ton; naime, promene čine to da, pošto se ni jednom bojom glasa nismo prekomerno služili, i dalje možemo da koristimo svaku boju“. Zatim, „prikladno je da se na kraju besede mnogo reči izgovori u jednom dahu, sliveno“²⁴.

Uočavamo da, iako autor eksplicitno kaže da daje uputstva za postojanost glasa, ovde, u stvari, istovremeno imamo i drugu vrstu uputstava. Naime, videli smo da autor redom ukazuje i na to kakav ton treba imati na početku, na sredini i na kraju besede. Kasnije ćemo pokazati da slična uputstva nalazimo i u Ciceronovom i u Kvintilijanovom delu.

Autor ovog priručnika daje najdetaljniju šemu raznih tonova kada govori o rasponu glasa (*mollitudo*). Prvo, raspon glasa obuhvata: razgovorni (*sermo*), debatni (*contentio*) i ekspresivni (*amplificatio*) ton²⁵. Potom, autor daje definiciju za sve tri osnovne vrste tona. Za naše istraživanje posebno je važna definicija za ekspresivni ton: „Ekspresivni ton ili izazi-

19 *Rhet. Her.* 3.19.

20 *Rhet. Her.* 3.20.

21 *Ibid.*

22 *Rhet. Her.* 3.20-22.

23 *Rhet. Her.* 3.23-25.

24 *Firmam ergo maxime poterimus in dicendo vocem conservare si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus... Et in continuo clamore remittere et ad sermonem transire oportet; commutationes enim faciunt ut nullo genere vocis effuso in omni voce integri simus... Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione* (*Rhet. Her.* 3.21).

25 *Rhet. Her.* 3.23.

va srdžbu ili navodi na sažaljenje dušu slušaoca²⁶. Zatim sledi još jedna minucioznija podela svakog od ovih osnovnih tonova. Tako se razgovorni ton deli na sledeće podvrste: dostojanstveni (*dignitas*), izjavni (*demonstratio*), narativni (*narratio*) i šaljivi (*iocatio*), debatni može biti neprekinut (*continuatio*) i isprekidan (*distributio*), a ekspresivni podstičući (*cohortatio*) i molećivi (*conquestio*)²⁷. Autor je za svaki od ovih osam tonova dao detaljnija uputstva u vezi sa bojom, jačinom i visinom glasa²⁸. Za naše razmatranje posebno je zanimljiv savet u vezi sa razgovornim dostojanstvenim tonom – treba se čuvati toga da „od besedničkog pređemo na tragički ton“²⁹. Posle izlaganja o različitim svojstvima glasa sledi razmatranje o kretnjama tela.

Ovako široka paleta tonova, kojima se, prema autoru ovog priručnika, govornik može obratiti svojim slušaocima pokazuje da su grčki i rimski retori pre više od dva milenijuma detaljno razradili pojedine elemente tzv. *govorne strategije*. Bez želje da povlačimo direktne paralele i analogije, ovde samo napominjemo da je u čuvenoj tipologiji *ilokutornih govornih činova* Džona Serla takođe navedeno osam tipova *govornih činova*³⁰.

Sada ćemo pogledati kako Ciceron u delu *O govorniku* započinje izlaganje o usmenom izvođenju besede (*actio*) i besednikovom glasu. Posle kazivanja već pomenutih pripovesti o Demostenu i Eshinu, kao i navođenja kratkog odlomka iz jedne izgubljene besede Gaja Graha, Ciceron kaže: „O ovoj temi govorim iscrpnije stoga što su govornici, koji su tvorci same stvarnosti, napustili cijelo ovo područje, a zauzeli su ga glumci, oponašatelji stvarnosti“³¹.

Ovde vidimo da, za razliku od autora dela *Rhetorica ad Herennium*, koji tvrdi da se niko pre njega nije detaljnije pozabavio pitanjem izvođenja besede, Ciceron ne pretenduje na originalnost, već izražava potrebu da se oživi interesovanje za ovaj aspekt besedničkog umeća, i u vezi s tim pominje glumački zanat. Setimo se da je i autor najstarijeg sačuvanog rimskog retorskog priručnika, upozoravajući da razgovorni dostojanstveni ton ne treba da pređe u tragički³², makar posredno, povukao paralelu

26 *Amplificatio est oratio quae aut in iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum* (*Rhet. Her.* 3.23).

27 *Rhet. Her.* 3.23-24.

28 *Rhet. Her.* 3.24-25.

29 *Ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus* (*Rhet. Her.* 3.24).

30 Npr. *potverdívati, zahtevati, upozoravati* itd. Vidi Serl 1991, 126-27.

31 Svi prevedeni odeljci iz Ciceronovog dela *De Oratore* citirani su prema Stepanić 2002, a latinski tekst prema Wilkins 1962. Na ovom mestu latinski tekst glasi: *Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt* (*De Orat.* 3.214).

32 *Rhet. Her.* 3.24.

između besednika i glumca. Takođe, usred izlaganja o vrstama glasa Ciceron besednicima daje sledeće uputstvo: „(A) sve (ove) osjećaje moraju pratiti pokreti – ne ovi scenski, koji izražavaju pojedine reči, nego oni koji tumače opći sadržaj i misao, ne pokazajući nego naznačujući, uz snažno i muževno kretanje tijela; ne ono posuđeno iz kazališta i od glumaca, nego iz oružanih vježbi i borilišta“³³. Već u Aristotelovo doba tragički pesnici nisu nastupali kao izvođači svojih drama³⁴. Za razliku od njih, grčki, a naročito rimski besednici najčešće su istovremeno bili i autori i izvođači svojih beseda. To je uslovalo da su besednici i tvorci retorskih priručnika uočavali sličnosti i po crtavali razlike između svog i glumačkog zanata³⁵.

Ciceron u delu *O govorniku* dalje kaže: „Svaki naime osjećaj po prirodi ima neki sebi svojstven izraz lica, zvuk i držanje. Čitavo ljudsko tijelo i svi izrazi njegova lica i svi preljevi njegova glasa, baš kao žice na citari, zvuče onako kako u njih udari svaki pojedini osjećaj. Različiti su tonovi glasa, naime, poput struna, napetih da odgovore na svaki dodir: visok, dubok, brz, polagan, jak, slab. Između svih njih u svakoj vrsti postoji srednji ton. Iz njih je proizišao veći broj vrsta glasa: gladak, opor; stegnut, otegnut; nošen, isprekidan; mukli, kričav; koji slabi ili buja kako se mijenjaju tonovi. To su boje koje izvođaču, kao slikaru, stoje na raspolaganju da postigne raznolikost. Posebnu, naime, vrstu glasa za sebe mora prisvojiti bijes – visok, brz, s čestim prekidima... Drugačiju vrstu glasa traži žalovanje i tuga – podatan, pun, isprekidan, koji zvuči plačljivo... Drugačiji glas traži strah – stišan, neodlučan, klonuo...“³⁶.

Za svako od pobrojanih osećanja i vrsta glasa Ciceron daje i po jedan primer, citat iz pretklasične rimske drame, mahom iz tragedije.

33 Prevod je prema Stepanić 2002, 303-4. Latinski tekst je sledeći: *omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra (De Orat. 3.219-20).*

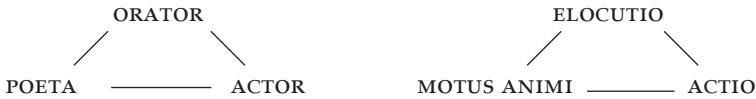
34 Arist. *Rhet.* 1403b23-24.

35 O ovome vidi, na primer, Fantham 2002.

36 Prevod je prema Stepanić 2002, 301-3. Latinski tekst glasi ovako: *Omnis enim motus animi suum quandam a natura habet voltum et snum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris, atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, leve asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum; nullum est enim horum generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens... Aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce... Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum... (De Orat. 3.216-218).*

Možemo da zaključimo da, za razliku od autora dela *Rhetorica ad Herennium*, koji je stvorio, ili, što je još verovatnije, preuzeo čvrst sistem različitih svojstava besednikovog glasa, Ciceron očigledno nije težio apsolutnoj sistematičnosti, te su kod njega uputstva u vezi sa glasom izmešana s onima, koja se odnose na gestovni element izvođenja besede. Smatra se da je Ciceron prvi autor, posle Aristotela, koji je značajan deo svoje retorske teorije posvetio razmatranju o osećanjima³⁷. On obnavlja interes za *ethos* i *pathos*, i tvrdi da govornik mora da ima znanje o jakim osećanjima, kao i umeće da ih izazove, budući da prvo mora da ih oseća u sebi kako bi mogao da ih izazove³⁸. Takođe, u okviru razmatranja o osećanjima Ciceron poredi besednikovu sposobnost da i sam proživi osećanja, koja treba da „proizvede“ kod slušalaca, sa ulogom glumca, koji je, s druge strane, treba da oživi osećanja utkana u dramski tekst rukom pesnika³⁹.

Sve što smo naveli mogli bismo grafički da prikazemo pomoću dva trougla:

Na kraju, osvrnućemo se i na Kvintilijanovo izlaganje o besednikovom glasu. Prvo, treba reći da je Kvintilijan vrlo detaljno, detaljnije od prethodna dva autora, izložio uputstva za usmeno izvođenje besede, kao i da za ovaj element besedničkog umeća navodi dva termina – i onaj kojim se služio autor najstarijeg sačuvanog rimskog retorskog priručnika – *pronuntiatio*, i onaj kojim se služio Ciceron – *actio*. Potom, Kvintilijan pravi osnovnu podelu svojstava glasa na – kvantitativna i kvalitativna, što je veoma blisko današnjim klasifikacijama. Kvintilijan kaže: „Prirodu glasa određuje njegov kvantitet i kvalitet. Pitanje kvantiteta je mnogo jednostavnije jer je glas uglavnom ili jak ili slab, mada ima više vrsta glasova koji se mogu svrstati između ove dvije krajnje granice... Kvalitet glasa je, međutim, raznolikiji. Glas može biti jasan ili promukao, krupan ili sitan, nježan ili grub, malog ili velikog dijapazona, krut ili gibak, zvonak ili potmuo“⁴⁰.

37 Sonkowsky 1959, 267.

38 Cic. *De Orat.* 2.189.

39 Cic. *De Orat.* 2.193.

40 Prevod je prema Pejčinović 1967, 453. Latinski tekst glasi ovako: *Natura vocis spectatur quantitate et qualitate. Quantitas simplicior; in summa enim grandis aut exigua est, sed inter has extremitates*

Kvintilijan je sledio Cicerona u naporu da osećanja, koja govornik treba da ima i koja želi da izazove, uklopi u svoj retorski sistem. Tako, on kaže da je glas (*vox*) „ogledalo duše“ (*mentis index*) i smatra da su različiti tonovi prikladni da opišu i izazovu različita osećanja: „Kada govorimo o veselim temama on je pun, prirodan i odražava radost; u prepirkama se služi svom snagom i sve su mu žice nategnute. U ljutnji je prkosan, oštar i žestok te isprekidan zbog čestih predaha... Ako hoćemo da izazovemo zavist treba da je nešto blaži... Prilikom laskanja, priznavanja, izvinjavanja ili pitanja on je blag i tih.“⁴¹

Možemo da zaključimo kako su rimski retori, pre svega, Ciceron i Kvintilijan, sledeći aristotelovsku tradiciju, smatrali da usmeno izvođenje besede, te i svojstva govornikovog glasa kao njegov deo, ne treba shvatiti kao nešto što postoji van besede i mimo procesa njenog stvaranja, već kao njen unutrašnji element, koji treba osmišljavati paralelno sa razmišljanjem o izboru tema, ideja i jezičkih izraza. Potom, videli smo da je već u predciceronovskoj rimskoj retorskoj teoriji naglašen značaj besednikovog glasa za ukupan uspeh neke besede. Ipak, tek u Ciceronovom delu *O govorniku* stoji veoma detaljna klasifikacija različitih emotivnih stanja, kao i odgovarajućih svojstava glasa. Na kraju, Kvintilijanov priručnik *Obrazovanje govornika*, pored već razrađenog ciceronovskog nabiranja emocija i karakteristika glasa, daje podelu na kvantitativna i kvalitativna svojstva glasa. Dakle, videli smo kako je u rimskoj retorskoj teoriji besednikov glas, kao samo jedan od osnovnih elemenata usmenog izvođenja besede, postepeno dobijao sve veći značaj, te kako su retorska uputstva vremenom postajala sve detaljnija i kako su na kraju dobila izrazit tehnički karakter.

mediae sunt species... Qualitas magis varia. Nam est et candida et fusca, et plena et exilis, et lenis et aspera, et contracta et fusa, et dura et flexibilis, et clara et obtusa (Quint. Inst. 11.3.14-15).

41 Prevod je prema Pejčinović 1967, 462-63. Latinski tekst glasi ovako: *Itaque laetis in rebus plena et simplex et ipsa quoddammodo hilaris fluit; at in certamine erecta totis viribus et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira et aspera ac densa et respiratione crebra... Paulum in invidia facienda lentior... at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis et summissa* (Quint. Inst. 11.3.63-64).

APPENDIX

1) Rhetorica ad Herennium (3.19-25)

MAGNITUDO (VOCIS)

FIRMITUDO (VOCIS)

MOLLITUDO (VOCIS)

1. SERMO

DIGNITAS

DEMONSTRATIO

NARRATIO

IOCATIO

2. CONTENTIO

CONTINUATIO

DISTRIBUTIO

3. AMPLIFICATIO

COHORTATIO

CONQUESTIO

2) Cicero, *De Oratore* (3.216-217)

(VOX)

MAGNA – PARVA

CITA – TARDA

ACUTA – GRAVIS

↓ ↓ ↓ ↓ ↓

↓ ↓ ↓ ↓

↓ ↓ ↓ ↓ ↓

PLURA GENERA VOCIS

LEVE – ASPERUM

CONTRACTUM – DIFFUSUM

CONTINENTI SPIRITU – INTERMISSO

FRACTUM – SCISSUM

FLEXO SONO EXTENUATUM – INFLATUM

MOTUS ANIMI	GENERA VOCIS
iracundia	acutum, incitatum, crebro incidens
miseratio/maeror	flexibile, plenum, interruptum, flebili voce
metus	demissum, haesitans, abiectum
vis	contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitates
voluptas	effusum, lene, tenerum, hilaratum, remissum
molestia	grave sine commiseratione quoddam et uno pressu ac sono obductum

3) Quintilianus, *Institutio Oratoria* (11.3.1-184)

QUANTITAS VOCIS	QUALITAS VOCIS
grandis – exigua	candida – fusca plena – exilis lenis – aspera contracta – fusa dura – flexibilis clara – obtusa

MOTUS ANIMI etc.	GENERA VOCIS
ira	atrox, aspera, densa, respiratione crebra
invidia	lentior
blandiri, fateri, satisfacere, rogare	lenis, summissa
suadentes, monentes, pollicentes, consolantes	gravis
metus/verecundia	contracta
adhortatio	fortis
disputatio	teres
miseratio	flexa, flebilis, obscurior
egressio	fusa, securae claritatis
expositio/sermo	recta, inter acutum sonum et gravem

Literatura

- FANTHAM, E. 2002. „Orator and / et actor“, u *Greek and Roman Actors: Aspects of an Ancient Profession*, ed. P. Easterling, E. Hall, 362-376, Cambridge: Cambridge University Press.
- KRISTAL, D. 1999. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli I. Klajn i B. Hlebec, predgovor R. Bugarski, 2. izd., Beograd: Nolit.
- LYONS, J. 1977. *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PEJČINOVIĆ, P. 1967. *Marko Fabije Kvintilijan – Obrazovanje govornika* (prevod, predgovor i komentari), Sarajevo: Izdavačko preduzeće Veselin Masleša.
- RADOVANOVIĆ, M. 2003. *Sociolingvistika*, 3. izd., Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- SERL, Dž. 1991. *Govorni činovi*, preveo M. Đukić, Beograd: Nolit.
- SOLMSEN, F. 1941. „The Aristotelian Tradition in Ancient Rhetoric“, *AJP* 62: 169-90.
- SONKOWSKY, R. P. 1959. „An Aspect of Delivery in Ancient Rhetorical Theory“, *TAPA* 90: 256-74.
- STEPANIĆ, G. 2002. *Marko Tulije Ciceron - O govorniku* (prevod, predgovor i komentari), Zagreb: Matica hrvatska.
- TRASK, R. L. 2004. *Key Concepts in Language and Linguistics*, London, New York: Routledge.
- WILKINS, A. S. 1962. reprint 1892 (Oxford University Press). *M. Tulli Ciceronis De Oratore*, ed., Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

An Orator's Voice in the Roman Rhetorical Theory

Summary

Quintilian's view of an orator's voice as *mentis index* supplies a context for our discussion. Namely, it involves the basic principle that rhetorical delivery to be effective must be sustained by 'natural' emotion. Thus, expressions of the voice and body must seem sincere and appropriate, and the purpose of training in the art of delivery is to perfect the natural ability to express these signals. The purpose of this paper is to discuss the evidence concerning an orator's voice as presented in the ancient Roman rhetorical handbooks.

Aristotle's method of analyzing the components of rhetoric differs greatly from that of his predecessors. It is most likely that he was first to establish delivery as one of the elements of the art of rhetoric. Furthermore, in his famous analysis of *pathos* and *ethos* he defines each emotion and the types of character and gives shrewd psychological observations. It is difficult to say what Theophrastus contributed in bringing the theory of delivery into harmony with Aristotle's analysis of emotions, since we do not know to what extent others who wrote on delivery are indebted to him.

The amount of material on the techniques of delivery increased, but it seems that the study of the emotions which ought to accompany delivery was neglected. The pedantic nature of the Hellenistic endless divisions of the kinds of delivery is reflected in the first Roman rhetorical handbook known to us, the *Rhetorica ad Herennium*.

It seems that Cicero revived the study of the emotions and the Aristotelian theory of delivery. In the *De Oratore* he is the first author known to have returned to the tripartite division of proofs (*apodeixis*, *ethos*, *pathos*) and restored to the theory of emotions the same degree of prominence as in Aristotle's *Rhetoric*. He says: 'Nature has assigned to every emotion its own particular facial expression, tone of voice and gesture (*De Orat.* 3.216)'. Cicero describes the functioning of this principle only in the voice, but implies that facial expression and gesture operate in the same way. He compares the sounds of the voice with the strings of a lyre. The sounds of

the voice express emotions in the same way as the strings respond to the touch. Various emotional impulses activate various qualities of the voice. Each quality (*genus vocis*) consists of a range of sounds which is defined by its two extremes (*acuta – gravis, cita – tarda, magna – parva*). Furthermore, each quality is bound to each emotion (*motus animi*), e. g. *iracundia, miseratio, metus*.

Quintilian, whose dependence upon the rhetorical writings of Cicero is well-known, also stresses the connection between the emotions and delivery. He adopts the Ciceronian divisions of *genera vocis* and *moti animi*, and supplies the rhetorical theory with additional parameters, such as the *quantitas vocis* and the *qualitas vocis*.

To conclude, in the Roman rhetorical theory an orator's voice is not merely something that is added in a superficial way after the process of literary composition, but rather something that seems to have been involved directly in labours of writing. Thus, it is highly probable that Roman orators consulted their sense of effective delivery and imagined tones of voice under the same impulses and imagined emotions that inspired suitable words.

Sadržaj sveske 39 (2010)

VESNA TOMOVSKA, DIVNA SOLEIL Demokritov entuzijazam	3
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Besednikov glas u rimskoj retorskoj teoriji	25
BORIS PENDELJ Dramska sredstva u Ciceronovim besedama	39
MILENA JOKSIMOVIĆ PAJEVIĆ Ugled žene, kazne za brakolomca i motiv supruga-svodnika u Horacijevim Satirama	45
IL AKKAD προῦπιτος κίνδυνος. Istorija jednog sklopa	63
PRILOZI I SAOPŠTENJA	85
Tit Makcije Plaut, <i>Blizanci (Menehmi)</i> , predgovor, prevod i napomene napisala Jelena Todorović, Beograd, <i>Fedon</i> , 2009, str. 187.	87
Marko Tulije Ciceron, <i>Pisma Atiku I</i> , predgovor Marjanca Pakiž i Noel Putnik, prevod i komentar Jelena Savić, Milica Kisić i Noel Putnik, Beograd, <i>Fedon</i> , 2009.	93
Hrišćanstvo i antika Prikaz knjige dr Nenada Ristovića <i>Hrišćanstvo i antičko nasleđe: studije i članci</i>	95
Izveštaj o 13. Kongresu međunarodne organizacije <i>Fédération internationale des associations d'études classiques</i>	99
UPUTSTVA ZA AUTORE	103

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

1

LUCIDA intervalla : prilozi Odeljenja za
klasične nauke / glavni i odgovorni urednik
Marjanca Pakiž. - 1998, br. 1- . - Beograd
(Čika Ljubina 18-20) : Odeljenje za klasične
nauke Filozofskog fakulteta, 1998- (Beograd :
Čigoja štampa). - 21 cm

Godišnje

ISSN 1450-6645 = Lucida intervalla

COBISS.SR-ID 150178567